

อุดมการณ์

Ideology

ประจักษ์ น้ำประสานไทย*, สส.ด.

บทคัดย่อ

ในการถกเถียงเชิงวิชาการถึงแก่นแท้ของเรื่องที่เกี่ยวข้องกับรัฐ การดำเนินนโยบายทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง นักวิชาการมักมองว่า อุดมการณ์เป็นประเด็นหรือสาเหตุหลักที่มีอิทธิพล ต่อบทบาทของรัฐ พฤติกรรมของบุคคล องค์การเชิงสถาบันของสังคม ธรรมชาติหรือลักษณะของ นโยบายรัฐบาล ตลอดจนบรรยากาศการปฏิรูปสังคม และ/หรือการดำรงไว้ซึ่งสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ บรรดาภาพพจน์หรือภาพลักษณ์ และเอกลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาจากอุดมการณ์จะ บอกให้รู้ว่าเราเป็นคนพวกไหน กลุ่มไหน และสังคมที่เราอยู่อาศัยนี้เป็นสังคมลักษณะใด นอกจากนี้ อุดมการณ์ยังเป็นสิ่งชี้นำพฤติกรรม การกระทำในเชิงสังคมที่สำคัญของประชาชน กลุ่ม บุคคล และชุมชนต่าง ๆ ในการเลือกเป้าหมายและวิธีการที่พวกเขาจะบรรลุความสำเร็จ นโยบาย สังคมที่สำคัญและการเปลี่ยนแปลงทางสถาบันแทบจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยถ้าไม่มีการปรับตัวในโครง รากฐานทางอุดมการณ์

บทความนี้เริ่มต้นเนื้อหาด้วยการกล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของอุดมการณ์ หลังจากนั้น เป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับสภาพสังคมของยุโรปตะวันตกในยุคก่อนทันสมัย ซึ่งเป็นแหล่ง กำเนิดของมโนทัศน์และความหมายแรกเริ่มของอุดมการณ์ พัฒนาการของอุดมการณ์ การก่อตัว ของอุดมการณ์ หน้าที่และวิธีการภาคปฏิบัติที่จะทำให้อุดมการณ์บรรลุผลและเป็นที่ยอมรับของ สังคมในวงกว้าง ความเชื่อมโยงระหว่างอุดมการณ์กับนโยบายสังคม แล้วจบลงที่เรื่องของรูปแบบ เชิงสัญลักษณ์ซึ่งเป็นสิ่งกลางสำคัญในการนำพาอุดมการณ์ไปยังจุดหมายปลายทาง

คำหลัก: อุดมการณ์, วิธีการภาคปฏิบัติทางอุดมการณ์, รูปแบบเชิงสัญลักษณ์

* อาจารย์ ภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา จ.ชลบุรี

Abstract

Ideology was made necessary by the age of Enlightenment belief that people could improve their conditions by taking positive action instead of passively accepting life told by their spiritual and temporal superiors as it came. Ideology often becomes a necessary conceptual reference as a point of departure when discussing the state, social justice, equality, social policy, and social reform so it influences the role of the state, institutional organization of society, the nature of governmental policy, including climate for either societal reform or the maintenance of the status quo.

This article is preceded by the role and significance of ideology and then goes on to the Western Europe societal context in the late eighteenth century ideology was first used, the development of ideology, ideological formation, the functions and general mode of operation of ideology which ideologists use to nourish and sustain the possession and exercise of power, the linkage between ideology and social policy, and end with the contextual aspect of symbolic forms which facilitate the mobilization of ideology meaning to the desired end.

Keywords: Ideology, Mode of Operation of Ideology, Symbolic forms.

ความนำ

ในการถกเถียงเชิงวิชาการถึงแก่นแท้ของเรื่องที่เกี่ยวข้องกับรัฐ การดำเนินนโยบายทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง นักวิชาการมักให้ความสนใจไปที่บทบาทของอุดมการณ์ โดยมองว่า อุดมการณ์เป็นประเด็นหรือสาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลงในเรื่องดังกล่าว

ไอเอทริดิส (Iatridis, 1994, p. 56) ตั้งคำถามไว้อย่างน่าสนใจว่า ทำไมประชาชนและประเทศต่าง ๆ จึงมีหลักการเชิงบรรทัดฐานและทัศนคติในเรื่องที่เกี่ยวกับความเป็นธรรมทางสังคม ความเท่าเทียม ความรักชาติและความพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อชาติ ความต้องการที่จะให้ชาติเจริญก้าวหน้า และการเลือกปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ แตกต่างกัน? ยุติธรรมหรือไม่ ถ้าคนรวยจะรวยยิ่งขึ้น และคนจนจะยิ่งจนลง? นักวางแผนนโยบายสังคมควรดำเนินการกับบรรดาค่านิยมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติหรือลักษณะการเป็นอยู่ของมนุษย์ สังคม และจริยธรรมอย่างไร? ยุทธศาสตร์นโยบายสังคมใดที่เหมาะสมต่อการประสบความสำเร็จในการกระจายความเป็นธรรมและการขจัด การเลือกปฏิบัติ? คำถามเหล่านี้ อาจมีคำตอบได้หลากหลาย แต่ศูนย์กลางคำตอบของแต่ละประเด็นคงอยู่ที่บทบาทของอุดมการณ์เป็นสำคัญ

อุดมการณ์จึงมีอิทธิพลต่อบทบาทของรัฐ พฤติกรรมของบุคคล องค์การเชิงสถาบันของสังคม ธรรมชาติหรือลักษณะของนโยบายรัฐบาล ตลอดจนบรรยากาศการปฏิรูปสังคม และ/หรือ การดำรงไว้ซึ่งสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ บรรดาภาพพจน์หรือภาพลักษณ์ และเอกลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาจากอุดมการณ์จะบอกให้เรารู้ว่าเราเป็นคนพวกไหน กลุ่มไหน และสังคมที่เราอยู่อาศัยนี้เป็นสังคมลักษณะใด อุดมการณ์จึงเป็นสิ่งที่ชี้นำพฤติกรรม การกระทำในเชิงสังคมที่สำคัญของประชาชน กลุ่มบุคคล และชุมชนต่าง ๆ ในการเลือกเป้าหมายและวิธีการที่พวกเขาจะบรรลุความสำเร็จ นโยบายสังคมที่สำคัญและการเปลี่ยนแปลงทางสถาบันแทบจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยถ้าไม่มีการปรับตัวในโครงสร้างฐานทางอุดมการณ์

เดอ ท็อดเคอวิลล์ (De Tocqueville) ถึงกับกล่าวว่า หากปราศจากอุดมการณ์เสียแล้วสังคมก็อาจจะตั้งอยู่หรือเจริญเติบโตต่อไปได้ เหตุว่าเมื่อมนุษย์ไม่มีความเชื่อมั่นร่วมกันในความคิดอันใดอันหนึ่ง มนุษย์ก็ไม่อาจดำเนินการใด ๆ ร่วมกันได้ เมื่อขาดพฤติกรรมดังกล่าวมนุษย์ก็ยังคงมีอยู่ในโลก แต่จะปราศจากสิ่งที่รู้จักกันว่า “สังคม” (เจริญ สุภาพ, ๒๕๓๒, หน้า ๖)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องของอุดมการณ์ก็มีหลายแง่มุม กล่าวคือ ถ้าเรามองและให้ความหมายอุดมการณ์ว่าเป็นความเชื่อที่ไม่จริงหรือบิดเบือน การศึกษาอุดมการณ์ก็จะมีศูนย์กลางอยู่ที่เนื้อหาของความเชื่อว่าเป็นความเชื่อที่ไม่จริงหรือความเชื่อที่นำไปใช้ในทางที่ผิดอย่างไร? แต่ถ้าเรามองและให้ความหมายอุดมการณ์ไปในเชิงสาเหตุ การศึกษาก็จะให้ความสำคัญไปที่การมองว่า ความเชื่อที่ไม่จริงหรือบิดเบือนนี้ถูกกลไกทางจิตวิทยาสังคมทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไร? หรือถ้าเรามองและให้ความหมายอุดมการณ์ไปที่เรื่องของผลหรืออิทธิพลที่เกิดจากอุดมการณ์ การศึกษาอุดมการณ์ตามมุมมองนี้ก็จะให้ความสำคัญไปยังคำถามที่ว่า อุดมการณ์ทำอะไร? ขณะที่ทฤษฎีของมาร์กซ์ มองอุดมการณ์ในความหมายเชิงหน้าที่ การศึกษาตามแนวทางนี้ก็จะให้ความสำคัญไปที่การมองว่า อุดมการณ์ไปปรับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นต่างๆ อย่างไร? (Balkin, 1998, pp. 101 – 102)

บทความนี้ต้องการนำเสนอเรื่องราวและองค์ความรู้เกี่ยวกับอุดมการณ์ โดยจะเริ่มต้นเนื้อหาต่อจากนี้ด้วยการกล่าวถึง สภาพสังคมของยุโรปตะวันตกในยุคก่อนทันสมัย ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของมโนทัศน์และความหมายแรกเริ่มของอุดมการณ์ พัฒนาการในเชิงความคิดของนักอุดมการณ์คนสำคัญ การก่อตัวของอุดมการณ์ หน้าที่และวิธีการภาคปฏิบัติทางอุดมการณ์ที่นักอุดมการณ์ทั้งหลายมักใช้ดำเนินการเพื่อสนับสนุนหรือค้ำจุนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ฝ่ายตนได้ประโยชน์ อุดมการณ์กับนโยบายสังคม แล้วปิดท้ายด้วยเรื่องของรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ซึ่งเป็นสื่อกลางสำคัญในการนำพาอุดมการณ์ไปยังจุดหมายปลายทาง ดังรายละเอียดที่จะกล่าวถึงไปตามลำดับ

ที่มาและความหมายของคำว่า “อุตสาหกรรณ”

ก่อนยุคทันสมัยหรือ Pre-modernity (อยู่ในช่วงก่อนศตวรรษที่ ๑๘) สามัญชนในสังคมยุโรปตะวันตกได้ถูกครอบงำทางความคิดจากพวกผู้นำศาสนา จิตวิญญาณมาโดยตลอด การแก้ปัญหาหรือการดำเนินการใด ๆ ต้องขึ้นอยู่กับการคิดความเห็นของพวกผู้นำทางศาสนา จิตวิญญาณ บรรดาความรู้ ศิลปวิทยาการยุคนี้จึงมีบ่อเกิดมาจากพวกผู้นำศาสนา จิตวิญญาณเท่านั้น ประชาชนเป็นฝ่ายที่จะต้องเชื่อ และยอมรับความรู้/ศิลปวิทยาการเหล่านั้น ส่วนการเมืองการปกครองสมัยนั้นก็ยังไม่เป็นประชาธิปไตย สามัญชนจะไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง การเมืองเป็นเรื่องที่สงวนไว้เฉพาะกษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้นำของชนชั้นปกครอง มวลชนส่วนใหญ่จะมีฐานะเป็นแค่คนทำงานและผู้ผลิตสินค้าเชิงวัตถุเพื่อสนับสนุนค่าจุนรัฐ (Baradat, 1994, p.2)

เมื่อมนุษย์มีพัฒนาการทางความคิดที่ก้าวหน้าขึ้น ประเด็นคำถามจึงเกิดตามมาว่า บรรดาความรู้/ศิลปวิทยาการของพวกผู้นำทางปัญญาเหล่านั้นเป็นความจริงแท้และเชื่อถือได้แค่ไหน ความพยายามและความท้าทายเพื่อพิสูจน์ความจริงในเรื่องนี้ ได้ก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ในระยะต่อมาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะนวัตกรรมด้านเครื่องจักรในช่วงปฏิวัติอุตสาหกรรมที่ทำให้สามารถผลิตสินค้าได้คราวละมาก ๆ สิ่งนี้ได้ทำให้เกิดผลกระทบทางสังคมตามมาเป็นวงกว้าง อันเนื่องมาจากการละทิ้งถิ่นฐานของผู้คนเพื่อเข้ามาทำงานในโรงงานตามเมืองต่าง ๆ กันอย่างหนาแน่น (Baradat, 1994, p.2-3)

ในโรงงานอุตสาหกรรมคนงานต้องทำงานอย่างหนัก เนื่องจากนายจ้างต้องการให้ได้ผลงานมากที่สุด แต่เสียค่าจ้างหรือค่าใช้จ่ายต่ำสุด คนงานมีความรู้สึกแปลกแยกที่ต้องทำงานกับเครื่องจักรเป็นเวลานานภายใต้การควบคุมเพื่อผลิตสิ่งเดียวกันซ้ำแล้วซ้ำเล่า ไม่มีเสรีภาพเหมือนกับการทำการเกษตร คนงานมองว่า พวกเขาเป็นเพียงแค่นักรับใช้เครื่องจักร มิใช่เป็นผู้ผลิตสินค้าเช่นแต่ก่อน อีกทั้งสภาพภายในโรงงานก็อับทึบสกปรก ในกรณีที่เจ้าของโรงงานขายสินค้าไม่ออกหรือขายสินค้าไม่หมดก็จะหยุดผลิตและปลดคนงานออก จนกว่าจะเริ่มผลิตใหม่จึงจะจ้างคนงานทำงานใหม่ คนงานไม่มีสวัสดิการยามเจ็บป่วย หรือเกิดอุบัติเหตุระหว่างปฏิบัติงาน ชีวิตของคนงานในช่วงปฏิวัติอุตสาหกรรมจึงมีความเป็นอยู่อย่างยากลำบาก ในขณะที่นายทุนได้กำไรจากการดำเนินกิจการอย่างเต็มที่ และมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย (Baradat, 1994, pp. 2-5)

นอกจากนี้ คนงานยังมีความรู้สึกโดดเดี่ยว แม้จะอยู่ท่ามกลางฝูงชน ขณะที่จังหวะก้าวของการเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างรวดเร็ว สถาบันพื้นฐานของสังคมได้ถูกทำให้อ่อนแอลง ช่องว่างแห่งความไม่เข้าใจกันระหว่างวัย โดยเฉพาะรุ่นพ่อแม่และรุ่นลูกหลานได้ขยายกว้างขึ้น พวกเขาพบว่าชีวิตในเมืองและการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมมีแต่ความยุ่งเหยิงและไม่ปลอดภัย ชีวิตต้องขึ้นอยู่กับผู้คนที่ไม่รู้จักในสถานที่ที่ไม่คุ้นเคย ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนจึงมีแต่ความ

เห็นห่าง ทักษะความชำนาญที่เคยทำให้พวกเขาโดดเด่นมีคุณค่า ได้กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความจำเป็น เมื่อต้องทำงานในระบบอัตโนมัติกับเครื่องจักร คนงานต้องเรียนรู้ทักษะชุดใหม่ที่เหมาะสมกับเทคโนโลยีที่เข้ามา ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ระหว่างคนงานกับนายจ้างก็แยกห่างจากกัน คนงานทำงานเสมือนเป็นหุ่นยนต์อยู่กับสายการผลิตที่ซ้ำซาก นายจ้างกลายเป็นนายทุนที่ต้องบริหารจัดการเงินทุนและกิจการจนไม่มีเวลาที่จะมาคลุกคลีกับคนงานดังเช่นแต่ก่อน (Baradat, 1994, pp. 2-5)

ความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม แม้จะสร้างความมั่งคั่งทางผลกำไรให้แก่คนบางคน แต่สำหรับอีกหลาย ๆ คน ความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมกลับเป็นดังเช่นการผลิตระบบทาสในรูปแบบใหม่ ที่บรรดาคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม และผู้ที่จะต้องจัดส่งวัตถุดิบราคาถูกลงภายใต้จักรวรรดินิยมสมัยใหม่ ได้ถูกขูดรีดยิ่งกว่ายุคที่ผ่านมา (Baradat, 1994, pp.2-5)

สภาพการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองดังกล่าว ได้เปิดช่องให้พวกนักปราชญ์ นักปรัชญาและนักการเมืองเสนอตนเข้ามาเป็นผู้หยั่งรู้เหตุการณ์ ด้วยการให้คำอธิบายและให้เหตุผลต่อสิ่งที่เกิดขึ้น กระบวนการใช้หลักเหตุผลของนักปรัชญาและนักการเมืองเหล่านี้ บางกระบวนการได้กลายมาเป็นสิ่งที่เรียกว่า “อุดมการณ์ทางการเมือง” ในระยะต่อมา (Baradat, 1994, p.3)

อย่างไรก็ตาม ณ เวลานั้นและก่อนหน้าสังคมยังไม่มีคำว่า “Ideology” หรือ “อุดมการณ์” คำว่า “Ideology” หรือ “อุดมการณ์” นั้น โดยทั่วไปเห็นพ้องกันว่าใช้ครั้งแรกโดยชาวฝรั่งเศสราวต้นศตวรรษที่ ๑๙ โดยไม่รู้แน่ชัดว่า ใครเป็นคนแรกที่บัญญัติศัพท์คำนี้ แต่จากหลักฐานส่วนมากที่ปรากฏชี้ว่านักปราชญ์ผู้สูงศักดิ์นามว่า ทราซี (Antoine Louis Claude Destutt de Tracy, ค.ศ. 1754 – 1836) น่าจะเป็นคนแรกที่บัญญัติศัพท์คำนี้ในช่วงปีค.ศ. 1801-1815 โดยทราซีใช้คำว่า “Ideology” กับการศึกษาอย่างเป็นระบบของเขาในยุคแห่งภูมิปัญญา หรือ The Enlightenment (ในยุโรปยุคนี้เริ่มตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 17 หัวใจสำคัญของยุคนี้ก็คือ การให้ความสำคัญอย่างสูงสุดแก่ความรู้ที่ถือว่า เป็นวิทยาศาสตร์และวิธีการอันเป็นวิทยาศาสตร์) โดยเขาเห็นว่า ประชาชนควรใช้วิทยาศาสตร์ไปปรับปรุงสังคมและสภาวะทางการเมือง สำหรับทราซีแล้ว คำว่า “Ideology” หรือ “อุดมการณ์” เป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการของการก่อตัวขึ้นของความคิดหรือที่เรียกว่า “Science of Ideas” โดยทราซีเชื่อว่า ความคิด หรือ Ideas นั้นถูกกระตุ้นโดยสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ดังนั้น การเรียนรู้จากประสบการณ์จึงเป็นแหล่งความรู้เพียงแหล่งเดียว ส่วนบรรดาลัทธิเห็นธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ทางจิตวิญญาณทั้งหลายนั้น ทราซีเห็นว่า มิได้มีส่วนในการก่อตัวของความคิดแต่อย่างใด (Baradat, 1994, pp.5-6)

แนวคิดของทราซีมีแง่มุมที่น่าสนใจอยู่ ๒ ประการ ประการแรกคือ แง่มุมเกี่ยวกับวัตถุนิยม หรือ Materialism ตามแนวคิดของทราซี ความคิดจะถูกกระตุ้น/ปลุกเร้าโดยสิ่งที่เป็น

วัตถุเท่านั้น การก่อตัวของความคิดเป็นกระบวนการทางกายภาพ มากกว่ากระบวนการทางจิต ญาณวิทยาหรือมายาคติ วัตถุนิยมจึงเป็นแนวคิดหลักในมโนทัศน์ของอุดมการณ์ ส่วนแง่มุมประการที่สอง แนวคิดของทราซีที่ว่าประชาชนควรใช้วิทยาศาสตร์ไปปรับปรุงสังคมและการเมืองนั้น สะท้อนให้เห็นว่า คำว่า "Ideology" หรือ "อุดมการณ์" มีความใกล้ชิดกับมิติทางสังคมและการเมืองมาตั้งแต่เริ่มต้น (Baradat, 1994, p.6)

พัฒนาการของอุดมการณ์

ความหมายของอุดมการณ์ในฐานะที่เป็นศาสตร์เชิงประจักษ์ว่าด้วยความคิดของมนุษย์ ต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว หลังจากที่เขาเปลี่ยน ในนาปาร์ต (Napoleon Bonaparte : ค.ศ. 1769-1821) โจมตีทราซีและพวกว่าเป็น "นักอุดมการณ์" ในความหมายเชิงลบว่า คนเหล่านี้ต้องการปฏิรูปลัทธิด้วยการใช้เพียงสมองและปากเท่านั้น คนเหล่านี้ถูกโจมตีว่าเป็นพวกพูดเพ้อเจ้อไร้สาระ ไม่ทำงานอะไรอื่น นอกจากวิพากษ์วิจารณ์ผู้มีอำนาจทางการเมือง นักอุดมการณ์ในสายตาของผู้ทรงอำนาจอย่างเขาเปลี่ยนจึงเป็นเพียงพวกที่สติปัญญาเป็นหมัน ล้มเหลวในการปฏิบัติงาน และที่สำคัญที่สุดหรือเลวร้ายที่สุดคือ มีความคิดอ่านทางการเมืองที่เป็นภัยต่อบ้านเมือง (สมเกียรติ วันทะนะ, ๒๕๕๑, หน้า ๑๐)

จากจุดเริ่มต้นนี้ เมื่อมาร์กซ์ (Karl Marx, ค.ศ.1818-1883) ซึ่งขณะนั้นย้ายจากเยอรมันไปอยู่ฝรั่งเศส (ค.ศ.๑๘๔๓-๑๘๔๕) และได้รู้จักกับเอนเงิลส์ (Friedrich Engels, ค.ศ.1820-1895) จนเป็นเพื่อนสนิทที่ผลิตผลงานทางวิชาการชื่อ The German Ideology ร่วมกับเอนเงิลส์ ในหนังสือเล่มนี้ มาร์กซ์และเอนเงิลส์ได้เสนอสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีที่สองของอุดมการณ์ในลักษณะที่ขัดแย้งกับทราซีอย่างสิ้นเชิง ในงานเขียนชิ้นนี้มาร์กซ์และเอนเงิลส์มองว่า อุดมการณ์มิใช่ศาสตร์แห่งความคิดหรือ Science of Idea อุดมการณ์เป็นเพียงสิ่งที่คนในชนชั้นปกครองสร้างขึ้นเพื่อให้สนับสนุนผลประโยชน์ของชนชั้นตน ตามทัศนะของมาร์กซ์และเอนเงิลส์ อุดมการณ์จึงอยู่บนพื้นฐานที่มาจากการแปลความ/ตีความธรรมชาติหรือเนื้อแท้ของการเมืองแบบผิด ๆ (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙, หน้า ๑๕๙; สมเกียรติ วันทะนะ, ๒๕๕๑, หน้า ๑๐; Baradat, 1994, p.6)

ขณะที่นักสังคมวิทยาอย่างมานน์ไฮม์ (Karl Mannheim, ค.ศ.1893-1974) แม้จะเห็นพ้องโดยพื้นฐานกับข้อสรุปของมาร์กซ์ แต่มานน์ไฮม์ก็ได้ทำการวิเคราะห์อุดมการณ์จากมุมมองเชิงประวัติศาสตร์ โดยเปรียบเทียบอุดมการณ์ของยุคประวัติศาสตร์หนึ่งกับอีกยุคหนึ่ง แล้วให้ข้อถกเถียงที่น่าสนใจไว้ว่า ไม่มีอุดมการณ์ใดจะเป็นที่เข้าใจอย่างสมบูรณ์ ถ้าเราไม่เข้าใจความคิดในยุคก่อนหน้า และผลกระทบที่อุดมการณ์ที่แล้วมามีต่อบุคคลปัจจุบัน (Baradat, 1994, p.6)

ภายหลังมาร์กซ์และเอนเงิลส์ ก็มีนักลัทธิมาร์กซ์อีกหลายคนที่ศึกษาค้นคว้าและพัฒนาแนวคิดทฤษฎีอุดมการณ์ให้กว้างขวางออกไป ที่สมควรจะกล่าวถึงในที่นี้คือ แนวคิดเรื่องการครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์หรือ Hegemony ของกรัมสกี (Antonio Gramsci, ค.ศ.1891-1937) และแนวคิดเรื่องกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐหรือ Ideological State Apparatuses ของอัลธุสแซร์ (Louis Althusser, ค.ศ.1918-1990)

โดยกรัมสกีให้คำอธิบายการครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์หรือ Hegemony ว่า กลุ่มชนชั้นปกครองจะมีกลไก ๒ แบบในการควบคุมคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม คือ กลไกด้านการปราบปราม เช่น กฎหมาย ศาล ตำรวจ ทหาร แต่การใช้กลไกด้านการปราบปรามอย่างรุนแรงนั้นได้พิสูจน์มาแล้วในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติว่า ใช้ได้ผลอย่างจำกัด ไม่สามารถใช้ได้อย่างยาวนานและไม่สามารถควบคุมประชาชนได้อย่างราบคาบ จึงจำเป็นต้องมีกลไกแบบที่สอง คือ กลไกด้านอุดมการณ์ ซึ่งได้แก่สถาบันต่าง ๆ ของภาคประชาสังคม องค์กรทางศาสนา สถาบันครอบครัว สหภาพแรงงาน มาหล่อหลอมกล่อมเกล้าให้ประชาชนยอมรับความคิดเห็นของผู้ปกครองด้วยความยินยอมพร้อมใจ เพื่อให้สามารถยึดพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสังคมและพื้นที่ทางความคิดของประชาชนเอาไว้ให้ได้

ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ หรือ Ideological State Apparatuses ซึ่งอัลธุสแซร์ได้รากฐานความคิดมาจากกรัมสกีนั้น อัลธุสแซร์มีความเห็นว่า การที่จะทำให้รัฐในระบบทุนนิยมดำรงอยู่ต่อไปได้ จะต้องมีการผลิตซ้ำแบบความสัมพันธ์ทางการผลิตอุดมการณ์อยู่เสมอ นั่นคือสถาบันต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสถาบันทางการศึกษา สถาบันทางศาสนา และสื่อต่าง ๆ ซึ่งเป็นกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ จะทำหน้าที่ผลิตซ้ำเงื่อนไขต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการคงอยู่ของระบบทุนนิยมอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้กระบวนการผลิตซ้ำดังกล่าวยังมีแรงเสริมจากเครื่องมือของรัฐ โดยใช้กลไกการปราบปราม เช่น กองทัพและตำรวจ ซึ่งทำหน้าที่ธำรงอุดมการณ์ทุนนิยมโดยการใช้อำนาจหรือข่มขู่จะใช้ความรุนแรงเป็นเครื่องมือ

ขณะที่เธอร์โบร์น (Goran Therborn, ค.ศ.๑๙๔๑-ปัจจุบัน) นักวิชาการอีกคนหนึ่งที่ได้พัฒนาให้องค์ความรู้ด้านอุดมการณ์มีความสมบูรณ์ เป็นระบบ และหมวดหมู่ยิ่งขึ้น โดยเขาได้แบ่งอุดมการณ์ออกเป็น ๔ ประเภทคือ (Therborn, 1980)

Inclusive-Existential Ideology เป็นอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการให้ความหมายของชีวิต ความหมายของโลก กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ โดยให้ความสนใจกับปัญหาที่ว่า ชีวิตคืออะไร? อะไรเป็นสิ่งที่ดีหรือเลวในชีวิต? ชีวิตหลังความตายมีหรือไม่? ถ้ามีแล้วเป็นอย่างไร? อุดมการณ์ประเภทนี้มีอยู่ในทุกสังคม แม้ในสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมก็ตาม เช่น คำสอนทางศาสนาต่าง ๆ ซึ่งสอนเกี่ยวกับการเป็น "คนดี" หรือในศาสนาพุทธจะมีคำสอนเรื่อง "กฎแห่งกรรม" ถ้าเป็นคำสอนเกี่ยวกับ "Secular moral" ก็จะเป็นเรื่องของการรู้จักเป็น "พลเมืองดี มีความจงรักภักดี หรือมีความ

กัตัญญกตเวทิต่อชาติ ศาสนา หรือพระมหากษัตริย์” นอกจากนั้นยังรวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับ “ชาติหน้า” อีกด้วย กล่าวโดยสรุปแล้ว อุดมการณ์ประเภทนี้มุ่งเน้นให้รู้จักประพฤติปฏิบัติตนว่า ควรหรือไม่ควรทำอะไร สิ่งใดดี ควรปฏิบัติ หรือสิ่งใดเลว ควรหลีกเลี่ยง

Inclusive-Historical Ideology เป็นอุดมการณ์ที่ตอกย้ำจิตสำนึกแห่งการเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมใดสังคมหนึ่ง เช่น ความคิดเกี่ยวกับการเป็นพลเมืองของประเทศใดประเทศหนึ่ง การเป็นคนเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่ง หรือการเป็นศาสนิกชนของศาสนาใดศาสนาหนึ่ง รวมทั้งความคิด “ชาตินิยม” ด้วย นอกจากอุดมการณ์ประเภทนี้จะบ่งชี้การเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมใดสังคมหนึ่งแล้ว ยังก่อให้เกิดความคิดที่ปฏิเสธการเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมอื่นๆ อีกด้วย เช่น กรณีสังคมไทย ขณะที่รัฐพยายามสร้างความคิด ความรู้สึกเกี่ยวกับ “ความเป็นคนไทย” ซึ่งเป็น Inclusive - Historical Ideology ก็จะมีความคิดที่กีดกันหรือปฏิเสธคนบางคนที่ “ไม่เป็นคนไทย” เพราะขาดคุณสมบัติบางประการ ซึ่งก็เป็นการทำให้เกิด “Ideology of Exclusion” นั้นเอง

Positional-Existential Ideology คือ อุดมการณ์ที่อธิบายให้เห็นว่ามนุษย์แต่ละคนย่อมมี “สถานภาพ” อย่างใดอย่างหนึ่งในสังคม โดยที่สถานภาพของแต่ละบุคคลนั้น เกี่ยวข้องกับความแตกต่างในเรื่องของเพศ อายุ ซึ่งบอกให้เราทราบว่า เพศชายหรือเพศหญิง ควรจะมีสถานภาพอย่างไรในสังคม หรือคนในแต่ละวัยของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นวัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ หรือวัยชรา ควรมีสถานภาพอย่างไรจึงจะเหมาะสม เช่น วัยเด็ก ควรเป็น “ลูกที่ดี” หรือ “เพศหญิง” ควรเป็น “แม่ศรีเรือน” จึงจะเหมาะสม

Positional-Historical Ideology คืออุดมการณ์ที่ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์แต่ละคน ย่อมมี “สถานภาพ” อย่างใดอย่างหนึ่งในฐานะการเป็นสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคม เช่น เป็น “ชาวนา” ในกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพต่าง ๆ เป็น “คนจบ ป.๔” ในกลุ่มผู้มีการศึกษา โดยอุดมการณ์นี้จะอธิบายให้รู้ว่า การที่แต่ละคนมี “สถานภาพ” อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น จะต้องมีความสัมพันธ์เฉพาะและความเป็นมาอย่างไร เช่น การอธิบายให้รู้ว่าผู้ที่เป็น “ชาวนา” นั้น เป็นดัง “กระดูกสันหลังของชาติ” และต้องทำนา ก็เพราะ “สืบต่อจากบรรพบุรุษของตนซึ่งเป็นชาวนา”

กว่าสองศตวรรษที่ผ่านมา แนวคิดและความหมายของอุดมการณ์เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก (ดูอาทิ Baradat, 1997, pp.5-9; Iatridis, 1994, p. 57; Sumner, 1979, pp.20-21) จากที่หมายถึงการศึกษาแนวคิดอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ มาเป็นการหมายถึงชุดของความเชื่อ ทศนะ ความคิดเห็นที่ครอบคลุมทุกอย่าง ตั้งแต่ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ศาสนา ไปจนถึงความเชื่อที่เกี่ยวกับการกระทำที่เหมาะสมในชีวิตประจำวัน โดยไม่จำกัดว่าความเชื่อนั้น จะเป็นความเชื่อที่ผิดหรือถูก แต่ความเชื่อโดยทั่ว ๆ ไปเราไม่เรียกว่าเป็นอุดมการณ์

กลุ่มซ้าย		กลุ่มกลางปฏิรูป		กลุ่มขวา	
แนวปฏิบัติ	แนวปฏิบัติ	ฝ่ายซ้าย	ฝ่ายขวา	แนวสุดโต่ง	แนวอนุรักษ
มาร์กซิสต์ (Marxist)	สังคมนิยม (Socialist)	สังคมนิยมเฟเบียน (Fabian Socialist)	เสรีนิยมใหม่ (New liberalism)	เสรีคลาสสิก (Classical liberal)	อนุรักษ (Conservative)
	การบริหารสังคมแนวสุดโต่ง (Radical Social Administration)		ต่อต้านกลุ่มนิยม (Reluctant collectivism)	เสรีนิยม (Laissez-faire)	อำนาจนิยม (Authoritarianism)
	สังคมนิยมประชาธิปไตย (Social Democratic)		ทางสายกลาง (Middle way)		
			กลุ่มนิยมสวัสดิการที่ไม่ใช่สังคมนิยม (Non-socialist welfare collectivism)	ต่อต้านกลุ่มนิยม (Anti-collectivism)	
เศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Democratic)			เสรีนิยมชุมชน (Communitarian liberalism)	ขวาใหม่ (New Right)	
สตรีนิยม (Feminist perspectives)	สังคมนิยม (Socialist)		เสรี (Liberal)	เสรีนิยม (Neo-liberal)	อนุรักษนิยม (Neo-conservative)
สุดโต่ง (Radical)					
ต่อต้านการเหยียดหยามชนชาติ (Anti-racist perspectives)	บูโรแครต / ความร่วมมือระหว่างประเทศ (Eurocrat / internationalist)		เครือญาติทางเชื้อชาติ (Race relations)		
มาร์กซิสต์ (Marxist)					
เขียวนิยม (Greenism)		สิ่งแวดล้อมนิยม (Environmentalism)			
	หลังสมัยใหม่แบบประนีประนอม (Soft postmodernism)				
	พหุนิยมสุดโต่ง (Radical pluralism)				
	โครงสร้างนิยม (Structuralism)				ปัจเจกบุคคลนิยม (Individualism)
	ลัทธิมาร์กและหน้าที่นิยม (Marxism and functionalism)				
	ปฏิรูปนิยม (Reformism)				
	อุดมคตินิยม (Idealism)				

ภาพที่ ๑ การจำแนกกลุ่มอุดมการณ์

โดยพวกที่เป็นกลุ่มซ้าย ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มซ้ายปฏิวัติหรือกลุ่มซ้ายปฏิรูป ซึ่งมีจุดร่วมสำคัญอยู่ที่การไม่เห็นด้วยกับแนวทางทุนนิยมและระบบเศรษฐกิจแบบตลาด จะมีทัศนคติต่อการเปลี่ยนแปลงระบบแบบสุดโต่งหรือ Radical กลุ่มนี้เห็นว่า รัฐควรมีบทบาทในการแทรกแซงสังคม ด้วยการเข้ามาควบคุมเศรษฐกิจ เพื่อให้สังคมเกิดความเสมอภาค และเห็นว่าโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์มีความเต็มใจที่จะให้ความร่วมมือและรักการเสียสละเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

ขณะที่พวกที่เป็นกลุ่มขวา ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มขวาสุดโต่ง หรือกลุ่มขวามุรัลซ์ ซึ่งให้ความสำคัญในหลักการทางศาสนาและจารีตประเพณี จะมีทัศนคติต่อการเปลี่ยนแปลงระบบแบบหยุดนิ่ง เพื่อกองสภาพทางโครงสร้างแบบเดิม ซึ่งกลุ่มตนได้ประโยชน์เอาไว้ การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ต่อระบบ จะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เอื้อต่อความเป็นปึกแผ่นของสภาพแบบเดิม ๆ กลุ่มนี้เห็นว่าความไม่เท่าเทียมของมนุษย์ คือ ความเป็นธรรมชาติทางสังคม เพราะโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์มีความเห็นแก่ตัวและยึดถือในเรื่องสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล

ส่วนกลุ่มกลางปฏิรูป ทัศนคติในเรื่องเดียวกันนี้จะมีลักษณะผสมผสานระหว่างกลุ่มซ้ายกับกลุ่มขวา อาทิ อุดมการณ์ของลัทธิเฟเบียน (Fabianism หรือ Fabian socialism) ซึ่งเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ของลัทธิมาร์กซ์กับอุดมการณ์ของลัทธิเสรีนิยม ความเชื่อและทัศนคติทางอุดมการณ์ของลัทธิเฟเบียน ได้ให้ความสำคัญอย่างมากกับหลักการเรื่องความเสมอภาค และเห็นว่า หัวใจของการเปลี่ยนรูปสังคมทุนนิยมไปสู่สังคมที่มีความยุติธรรมก็คือ การจัดให้มีรัฐสวัสดิการ ที่มีแนวทางเน้นการส่งเสริมให้คนมีโอกาสเท่าเทียมกัน (Williams, 1989, p.30) ทัศนคติเกี่ยวข้องกับรัฐและบทบาทของรัฐ ในการส่งเสริมสวัสดิการและผลประโยชน์ส่วนรวมของกลุ่มเฟเบียนนี้ เป็นมโนทัศน์ที่สำคัญที่สุดของศาสตร์ทางด้าน "การบริหารสังคม" หรือ "Social Administration" ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของการศึกษาทางด้าน "นโยบายสังคม" หรือ "Social Policy" ในปัจจุบัน (Alcock et al., 2000, p.29)

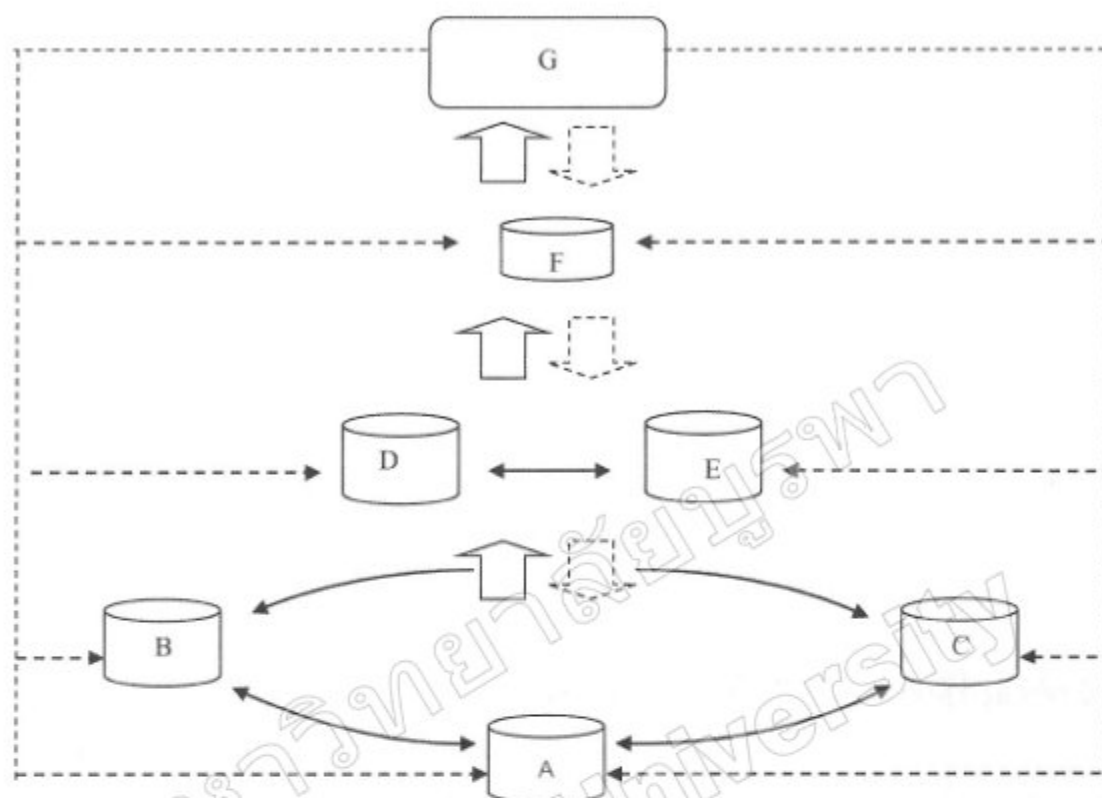
การที่อุดมการณ์เป็นคำที่มีความหมายหลากหลายและเป็นพลวัต มีนักวิชาการ (ปริชา ช้างขวัญยืน, ๒๕๓๓, หน้า ๒) ให้ความเห็นว่า ที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ประการแรก คำนี้เริ่มใช้กันในความหมายเฉพาะ ทำนองเดียวกับการสร้างศัพท์วิทยาศาสตร์ แต่ต่อมามีผู้นำไปใช้ในความหมายอื่น ๆ ความหมายที่ตายตัวจึงกลายกลายเป็นไม่ตายตัว ประการที่สอง เนื่องจากคำนี้เป็นคำที่มีความหมายนามธรรม แม้ผู้ที่มีความเห็นคล้ายกันก็อาจใช้คำนี้ในความหมายที่ผิดเพี้ยนกันไปได้ ประการที่สาม ผู้ใช้บางคนพยายามใช้คำนี้ในความหมายเฉพาะ เช่น ถือว่าเป็นคำที่มีความหมายทางการเมือง บางคนใช้กว้างกว่า คือ ถือว่าเป็นคำทางสังคมศาสตร์ ไม่เฉพาะการเมือง แต่บางคนก็ใช้ในความหมายที่เกือบจะเหมือนปรัชญา คือ หมายถึงความเข้าใจโลก ความหมายในประการนี้เกิดจากผู้ที่มีความรู้ความสนใจเฉพาะด้านตามระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จึงต้องใช้เฉพาะในความหมายตามวิชาที่ตนถนัด ประการสุดท้าย ผู้ใช้บางคนใช้คำนี้ในความหมาย

ที่มีการประเมินค่าปนอยู่ และมักเป็นความหมายเหยียดหยาม เช่น ถือว่าเป็นความคิดที่ผิด หรือความคิดเพื่อฝัน เป็นต้น กล่าวคือความคิดใดไม่ตรงกับของตนก็ถือเป็นความคิดที่ผิด ในแง่นี้อุดมการณ์จึงมีความหมายตรงข้ามกับสัจจะหรือความเป็นจริง

การก่อตัวทางอุดมการณ์

คอลิน ซัมเนอร์ (Colin Sumner) จาก Institute of Criminology แห่ง University of Cambridge ได้อธิบายไว้ในงานเขียนเรื่อง Reading Ideologies : an investigation into the Marxist theory of ideology and law ของเขาว่า การก่อตัวทางอุดมการณ์ คือ การที่บรรดาความคิดในภาพต่าง ๆ ถูกนำมารวมกันเข้าอย่างซับซ้อนและมีความสัมพันธ์กันจนกลายเป็นชุดหรือระบบของอุดมการณ์อันหนึ่ง การรวมกันเข้าอย่างซับซ้อนและมีความสัมพันธ์กันจนกลายเป็นชุดหรือระบบของอุดมการณ์ดังกล่าว ก็คล้ายกับบทความบทหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการนำเอาคำหรือประโยคที่มีความหมายหลากหลายคำ หลากหลายประโยค มาเรียงต่อกันอย่างมีระเบียบแบบแผน มีวรรคตอน มีลำดับก่อนหลังเพื่อทำให้เกิดความหมายที่มากกว่าการนำเอาคำหรือประโยคเหล่านั้นมากรวมกันไว้อย่างไร้ระเบียบ (Sumner, 1999, pp. 20-21)

จากคำอธิบายของซัมเนอร์ เราสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำความเข้าใจการก่อตัวทางอุดมการณ์การบริหารสังคม (Social Administration Ideology) ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่การพัฒนาของรัฐ การออกกฎหมาย กฎระเบียบ การกำหนดนโยบายสาธารณะ การสร้างโครงการ การจัดตั้งและสนับสนุนการดำเนินการกิจกรรมของหน่วยงานการกุศล ตลอดจนการรณรงค์หาทุนเพื่อใช้ในกิจกรรมทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ ของผู้มีอำนาจรัฐได้ว่า ก่อตัวขึ้นจากการที่บรรดาความคิดความเชื่อทางสังคม ความคิดความเชื่อทางเศรษฐกิจ ความคิดความเชื่อทางการเมือง ทัศนะการมองปัญหาสังคม ทัศนะทางการพัฒนา รวมทั้งทัศนะเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะ ได้ถูกนำมาบูรณาการและหลอมรวมผสมผสานเข้าด้วยกันอย่างซับซ้อนเป็นขั้นเป็นตอน จนตกผลึกเป็นชุดของความคิดความเชื่อและทัศนะรวบยอดทางการบริหารสังคม โดยการก่อตัวขึ้นของความคิดความเชื่อและทัศนะเชิงอุดมการณ์ดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นขั้น ดังนี้

ภาพที่ ๒ การก่อตัวทางอุดมการณ์การบริหารสังคม

จากแผนภาพการก่อตัวทางอุดมการณ์การบริหารสังคมข้างต้นอธิบายได้ว่า ชั้นล่างสุดเป็นชั้นของความคิดความเชื่อทางสังคม (A) ความคิดความเชื่อทางเศรษฐกิจ (B) และความคิดความเชื่อทางการเมือง (C) ความคิดความเชื่อทั้งสามนี้จะถูกนำมาเชื่อมโยงเข้าหากันอย่างเหมาะสม จนเป็นชุดของความคิดความเชื่อพื้นฐานเชิงอุดมการณ์ว่า ระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ดำรงอยู่เป็นอย่างไร? มีรูปร่างโครงสร้างอย่างไร? มีกลไกการทำงานอย่างไร? มีผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์อย่างไร? ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น? และการที่ระบบมีสภาพเช่นนั้นเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาหรือไม่? ถ้าไม่จะทำอย่างไรกับระบบที่ดำรงอยู่? การเปลี่ยนแปลงจะดำเนินไปในทิศทางใด? สังคมใหม่ควรมีรูปร่างหน้าตาอย่างไร?

ชั้นสูงขึ้นมาเป็นชั้นของทัศนะเชิงอุดมการณ์ในการมองปัญหาสังคม (D) และทัศนะทางการพัฒนา (E) ในด้านต่าง ๆ ซึ่งต้องอาศัยชุดความคิดความเชื่อทางสังคม ความคิดความเชื่อทางเศรษฐกิจ และความคิดความเชื่อทางการเมืองซึ่งเป็นเสมือนองค์ความรู้พื้นฐานจากชั้นล่าง เป็นเครื่องมือ มิใช่เป็นการมองปัญหาสังคมแบบผิวเผินและมีความต้องการพัฒนาที่ตัดตอนหรือหลุดลอยจากพื้นฐานใด ๆ

ถัดสูงขึ้นมาเป็นขั้นของทัศนะเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะ (F) ซึ่งเกิดหลังจากนักอุดมการณ์หรือผู้นำที่มีอุดมการณ์ทั้งหลาย เข้าใจปัญหาสังคมและมองเห็นแนวทางการพัฒนาอย่างถ่องแท้แล้ว นโยบายสาธารณะนี้ อาจแยกออกได้เป็นนโยบายสาธารณะทางสังคม นโยบายสาธารณะทางเศรษฐกิจ นโยบายสาธารณะทางการเมือง และนโยบายสาธารณะอื่น ๆ ในส่วนของนโยบายสาธารณะทางสังคมที่สอดคล้องกับปัญหาสังคมก็คือ นโยบายสวัสดิการสังคมและนโยบายใด ๆ ที่เกี่ยวกับการกระจายหรือการจัดสรรทรัพยากรเสียใหม่

ส่วนขั้นสูงสุดเป็นขั้นของความคิดความเชื่อและทัศนะรวบยอดทางการบริหารสังคม (G) ความคิดความเชื่อและทัศนะรวบยอดนี้เป็นส่วนที่มีบทบาทยิ่งต่อการขึ้นำการบริหารจัดการ เพื่อให้สังคมดำเนินไปอย่างเป็นระบบระเบียบและสงบสุข ประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นผู้ตกทุกข์ได้ยาก ด้อยโอกาส มีสภาพความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ด้อย ความคิดความเชื่อและทัศนะรวบยอดนี้ก่ออิทธิพล ทัศนคติ ธรรมราชา ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

หน้าที่และวิธีการภาคปฏิบัติของอุดมการณ์

บอลล์ และแด็กเกอร์ (Ball & Dagger, 2004, pp. 4-6) เห็นว่าอุดมการณ์แต่ละอุดมการณ์จะมีหน้าที่ต่อผู้ยึดถืออุดมการณ์นั้น ๆ อยู่ ๔ ประการ คือ

- **หน้าที่ในการอธิบาย หรือ the Explanatory Functions** กรณีนี้อุดมการณ์จะทำหน้าที่ให้คำอธิบายว่า ทำไมสภาวะสังคม การเมือง และเศรษฐกิจจึงเป็นเช่นที่เป็นอยู่? ทำไมจึงเกิดสงคราม? ทำไมภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจจึงเกิดขึ้น? อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการว่างงาน? ทำไมบางคนจนขณะที่อีกคนรวย? ทำไมความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างเชื้อชาติจึงมักตึงเครียดและมีแต่อุปสรรค? คำถามเหล่านี้แต่ละอุดมการณ์มักจะให้คำตอบที่แตกต่างกัน

- **หน้าที่ในการประเมินค่า หรือ the Evaluative Functions** กรณีนี้อุดมการณ์จะให้เกณฑ์หรือมาตรฐานในการประเมินสภาวะสังคมว่า ดีหรือไม่ดี? นำปรารถนาหรือไม่นำปรารถนา? หลีกเลียงได้หรือหลีกเลียงไม่ได้? เพื่อช่วยให้คนร่วมอุดมการณ์สามารถประเมิน วินิจฉัย ตัดสินได้ว่านโยบายสังคมและสภาพสภาวะต่าง ๆ นั้นเหมาะสม? ไม่เหมาะสม? หรือไม่แตกต่างกัน?

- **หน้าที่ในการให้ทิศทาง หรือ the Orientative Functions** กรณีนี้อุดมการณ์จะให้ทิศทางและความเข้าใจเรื่องอัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของผู้ร่วมอุดมการณ์ว่า พวกเขาเกี่ยวข้องกับโลกและสังคมอย่างไร? หน้าที่ของอุดมการณ์ในข้อนี้จึงเปรียบเสมือนแผนที่หรือเข็มทิศที่นักเดินทางใช้เมื่อเขาต้องเดินทางไปในที่ที่ไม่คุ้นเคย

- **หน้าที่ในการให้แนวทางดำเนินการ หรือ the Programmatic Functions** กรณีนี้อุดมการณ์จะบอกให้ผู้ร่วมอุดมการณ์ทราบว่า ถ้าจะบรรลุความสำเร็จแห่งอุดมการณ์จะต้องทำอะไร? อย่างไร? ในการนี้อุดมการณ์จะให้แนวทางที่เกี่ยวกับโครงการเพื่อการดำเนินการทางสังคมและการเมืองที่เป็นรูปธรรม

หน้าที่ทั้งสี่ประการดังกล่าว ในอีกแง่มุมหนึ่งก็สามารถใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการแยกแยะว่าแนวคิด ความเชื่อ หรือการกระทำใดบ้างที่เป็นหรือไม่เป็นอุดมการณ์ เช่น Terrorism หรือลัทธิก่อการร้าย แม้จะให้แนวทางดำเนินการในการก่อการร้ายที่เกิดผลเป็นรูปธรรมทางสังคมและการเมือง แต่ก็ไม่อาจถือได้ว่าลัทธิก่อการร้ายเป็นอุดมการณ์ เพราะลัทธิก่อการร้ายไม่เคยทำหน้าที่ในการให้คำอธิบาย หน้าที่ในการประเมินค่า หรือหน้าที่ในการให้ทิศทางต่อประชาชน ถึงการกระทำดังกล่าว การก่อการร้ายจึงเป็นเพียงยุทธศาสตร์ หรือ strategy ที่นักอุดมการณ์บางคนบางกลุ่มใช้สร้างสถานการณ์เท่านั้น นอกจากนี้ หน้าที่ทั้งสี่ประการของอุดมการณ์ ยังมีประโยชน์ในการใช้เปรียบเทียบให้ประชาชนเห็นความแตกต่างของอุดมการณ์แต่ละอุดมการณ์ในประเด็นต่าง ๆ อีกด้วย

ส่วนวิธีการภาคปฏิบัติทางอุดมการณ์นั้น ทอมป์สัน (Thompson, 1990, pp. 61-67) ชี้ว่าโดยทั่วไปมักดำเนินการกันใน ๕ ลักษณะ ทั้งในรูปแบบที่เป็นการผสมผสานจากหลายวิธีการในคราวเดียวกันหรือดำเนินการในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเพียงลำพัง วิธีการภาคปฏิบัติทางอุดมการณ์ทั้ง ๕ ลักษณะดังกล่าวประกอบด้วย

๑. การทำให้เป็นสิ่งที่ชอบธรรมถูกต้องตามกฎหมาย หรือ Legitimation กรณีนี้อุดมการณ์จะถูกทำให้เป็นที่ยอมรับ และได้รับการรักษาไว้ ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย หรือถูกต้องตามทำนองคลองธรรม บนพื้นฐานของเหตุผลสนับสนุน หรือการแสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ต่าง ๆ โดยวิธีการหรือกลยุทธ์ดังนี้

- การดำเนินปฏิบัติให้เป็นไปตามหลักแห่งเหตุผล หรือ Rationalization โดยผู้สร้างรูปแบบทางสัญลักษณ์จะผูกเรื่องเข้ากับการชี้แจงอย่างมีเหตุผล เพื่อพิทักษ์หรือสนับสนุนความถูกต้องของชุดของความสัมพันธ์ทางสังคมหรือสถาบัน และเอาเหตุผลนั้นมาชักจูงคนว่าสิ่งนั้นสมควรได้รับการสนับสนุน/คำจุนไว้

- การทำให้แพร่หลาย มีอยู่ทั่วไปหรือ Universalization กลยุทธ์นี้จะอยู่ในรูปของการจัดการเชิงสถาบัน ซึ่งรับใช้ผลประโยชน์ของบุคคลบางคนได้ถูกแสดงให้เห็นว่ารับใช้ผลประโยชน์ของประชาชนทั้งหมด และการจัดการนี้จะได้รับการพิจารณาว่าใคร ๆ ที่มีความสามารถก็มีความโน้มเอียงประสบความสำเร็จได้อย่างเท่าเทียมกัน

- การทำให้เป็นเรื่องเล่า หรือ Narrativization การกล่าวอ้างลักษณะนี้จะถูกผูกเข้ากับเรื่องราวซึ่งบรรยายเหตุการณ์ในอดีตและถือว่า ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ที่ต้องยึดมั่นเช่นนั้นไปชั่ววันรันดร์หรือตลอดไป โดยขนบธรรมเนียมเหล่านั้นถูกสร้างขึ้นมาก่อนให้เกิดความรู้สึกเป็นของชุมชนและประวัติศาสตร์ ซึ่งอยู่เหนือประสบการณ์ของความขัดแย้ง ความแตกต่าง และการแบ่งแยก เรื่องราวจะถูกบอกเล่าทั้งโดยนักประวัติศาสตร์ บุคคลที่รับใช้ผู้มีอำนาจ สุนทรพจน์ เอกสาร พงศาวดาร นวนิยาย ภาพยนตร์ สิ่งเหล่านี้จะถูกสร้างขึ้นมา

เป็นเรื่องเล่า เรื่องบรรยายที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและตามมาด้วยการกระทำ การดำเนินการในทางที่สร้างหรือทำให้เกิดการยอมรับและการรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบเดิม ๆ

๒. การอำพราง ซ่อนเร้น หรือ Dissimulation กรณีนี้อุดมการณ์อาจถูกสร้าง สถาปนา ทำให้เป็นที่ยอมรับและได้รับการรักษา คำจูนไว้ด้วยการถูกปิดบัง หรือทำให้คลุมเครือ ซ่อนเร้น หรือโดยการทำให้เกิดการหันเหความสนใจจากความสัมพันธ์หรือกระบวนการที่กำลังดำรงอยู่ การอำพรางซ่อนเร้นของอุดมการณ์แบบนี้อาจแสดงออกมาในลักษณะของรูปแบบเชิงสัญลักษณ์อันหลากหลาย ดังนี้

- **การใช้สิ่งหนึ่งแทนที่อีกสิ่งหนึ่งหรือ Displacement** โดยใช้ถ้อยคำที่ปกติเคยใช้เพื่อหมายถึงสิ่งหนึ่งหรือคนหนึ่งไปใช้เพื่อหมายถึงสิ่งอื่นหรือคนอื่น ด้วยวิธีนี้ความหมายของถ้อยคำที่ไม่ว่าจะเป็นเชิงบวกหรือเชิงลบ ได้ถูกเปลี่ยนโอนไปหมายถึงสิ่งอื่นหรือบุคคลอื่น สิ่งนี้มาร์กซ์เคยตั้งข้อสังเกตไว้อย่างแหลมคมว่า เป็นการนำกลยุทธ์การสร้างสัญลักษณ์ที่หลุยส์ โบนาปาร์ต (Louis Bonaparte) เคยใช้การนำชนบทกรรมนิยม จารีตประเพณีที่คนเคยให้ความเคารพนับถือในความเป็นวีรบุรุษที่ยิ่งใหญ่ของนโปเลียนมหาราชมานำเสนอตนเองว่า เป็นผู้สืบทอดที่ชอบธรรมของนโปเลียนมหาราช สิ่งนี้ถือเป็นสิ่งที่ปลอมแปลง ซ่อนเร้นที่มีความสามารถในการใช้ถ้อยคำ ที่ทำให้ชาวนาฝรั่งเศสในยุคนั้นเคลิบเคลิ้มอยู่กับอดีตจนไม่รู้ซึ่ง เข้าใจสภาพ สภาพที่แท้จริงของชีวิต

- **การใช้ถ้อยคำหรือภาษาที่สละสลวย หรือ Euphemization** บรรดาการกระทำ ความเป็นสถาบัน หรือความสัมพันธ์ทางสังคม จะได้รับการพรรณนา บรรยาย ในรูปของถ้อยคำที่ออกมาในลักษณะที่เป็นการประเมิณค่าเชิงบวก เช่น การปราบปราม ระบับการประท้วงด้วยวิธีการรุนแรงจะถูกอธิบายว่าเป็นการทำให้ระบียบสังคมกลับคืนดีดังเดิม การทำให้สถานการณ์กลับคืนสู่ปกติ (คือทำให้คนกลับมาเชื่อฟังหรือยอมตามกฎ ระบียบ ข้อบังคับ และเคารพอำนาจ) คุกหรือค่ายกักกัน จะได้รับการอธิบายว่าเป็น "ศูนย์พักพิง" หรือการที่นายเบกิน (Menahem Begin) อดีตผู้นำอิสราเอล ส่งกองกำลังและรถถังเข้าไปในเลบานอนเมื่อปี ค.ศ. 1982 เขาก็บอกว่าไม่ใช่ "Invasion" หรือการรุกราน การบุกรุกดินแดน เพราะการบุกรุก การรุกรานดินแดนหมายถึงการเข้าไปปราบแล้วผนวกยึด แต่ที่เขาไม่ได้ยึดหรือครอบครองเลบานอนแม้แต่นิ้วเดียว

- **การใช้ถ้อยคำหรือภาษาในลักษณะที่เป็นสำนวนเปรียบเทียบ หรือ Trope** เพื่อการอำพราง ซ่อนเร้นความสัมพันธ์ในเชิงครอบงำด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิ การใช้ถ้อยคำหรือภาษาแบบ Synecdoche ที่มีการอุปมาอุปไมยเฉพาะส่วนแบบกลับหัวกลับหางที่ชวนให้เกิดความสับสนระหว่างส่วนใหญกับส่วนย่อยหรือส่วนย่อยกับส่วนใหญ่ เช่น มักมีการใช้คำว่า "the British" "the Americans" และ "the Russians" ซึ่งมีความหมายที่หมายถึงส่วนรวม ไปหมายถึงเฉพาะแค่รัฐบาลหรือกลุ่มต่างๆในรัฐ-ชาติเหล่านั้น อีกประเภทหนึ่งก็คือการใช้ถ้อยคำหรือภาษาแบบ Metonymy ที่เป็นเรื่องของความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างคำหรือภาษาที่เรียกชื่อสิ่งหนึ่งโดยใช้

สิ่งอื่นแทนทั้งที่สองสิ่งนั้นไม่เกี่ยวข้องกัน เช่น ความยากจนกับกระท่อม หรือการโฆษณาบางชิ้น อาทิ สินค้าประเภทอบายมุขอย่างเหล้า เบียร์ บุหรี่ ที่สร้างภาพของความรักธรรมชาติ รักสิ่งแวดล้อมในโฆษณา โดยที่ภาพสร้างที่ดูดีนั้นไม่เกี่ยวกับสินค้าที่ผู้ผลิตอยากขายเลยแม้แต่น้อย สุดท้ายคือการใช้ถ้อยคำหรือภาษาแบบ Metaphor ที่ใช้คำแทนกันโดยที่ความหมายไม่เปลี่ยน เช่น ใช้คำว่า “เก้าอี้” แทนคำว่า “ตำแหน่ง” หรือการเรียกนางแทชเชอร์ (Margaret Thatcher) อดีตนายกรัฐมนตรีหญิงของอังกฤษว่า “หญิงเหล็ก” หรือ “the Iron Lady” เป็นต้น

๓. การรวมตัวกันเป็นหนึ่ง หรือ Unification กรณีนี้อุดมการณ์อาจถูกสร้างหรือทำให้เป็นที่ยอมรับและได้รับการรักษา คำจูนไว้ โดยการสร้างให้เป็นรูปแบบของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่ประกอบด้วยบรรดาปัจเจกชนภายในชาติหรือประเทศให้อยู่ในรูปของเอกลักษณ์แห่งหมู่คนหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างและการแบ่งแยกที่จะทำให้เขาเหล่านั้นแยกออกจากกัน รูปแบบที่วิธีการนี้ใช้ได้แก่

- การทำให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน หรือ Standardization เช่น การที่พยายามดำเนินการพัฒนาหรือบุกเบิกในเรื่องภาษาแห่งชาติในบริบททางสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลาย และมีการใช้ภาษาแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม เพื่อให้เกิดเอกลักษณ์แห่งหมู่คนระหว่างกลุ่มและการปกครองตามลำดับชั้นที่ถูกต้องตามกฎหมาย ทำนองคลองธรรม ระหว่างภาษาทางการและภาษาท้องถิ่นภายในอาณาเขตของรัฐ - ชาติ

- การทำให้เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือ Symbolization of Unity อาทิ ธงประเภทต่าง ๆ เพลงชาติ เพลงสวด เพลงสรรเสริญ เครื่องหมาย ตราหรือแผนภาพที่เป็นสัญลักษณ์ และบรรดาข้อความที่จารึก สิ่งที่จารึกไว้ในลักษณะต่าง ๆ สัญลักษณ์ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้อาจนำไปผสมผสานร่วมกับกระบวนการของการทำให้เป็นเรื่องเล่าดังกล่าวข้างต้นด้วยก็เป็นได้

๔. การทำให้แยกแตกออก หรือ Fragmentation กรณีนี้อุดมการณ์อาจถูกสร้างหรือทำให้เป็นที่ยอมรับและได้รับการรักษา คำจูนไว้ โดยการทำให้ปัจเจกชนหรือกลุ่มที่มีศักยภาพในการทำทายอำนาจของกลุ่มครอบงำมีภาพของความเป็นภัย เป็นอันตราย ด้วยกลยุทธ์ในลักษณะต่าง ๆ

- การแยกแยะให้เห็นความแตกต่าง หรือ Differentiation เป็นการแยกสลายความเป็นปึกแผ่นของบุคคลและกลุ่มชนที่เป็นฝ่ายตรงข้าม รวมทั้งป้องกันมิให้คนกลุ่มนี้สร้างความท้าทายหรือข้อคิดเห็นที่ขัดแย้งกับระบบอำนาจปัจจุบัน

- การกำจัดฝ่ายตรงข้ามด้วยการทำให้มีภาพในทางลบ หรือ Expurgation of the Other เป็นการผูกประโยค วลีหรือคำเกี่ยวกับคู่อริหรือฝ่ายตรงข้ามให้มีภาพของความเป็นภัย เป็นอันตราย เช่น การสร้างภาพชาวยิวและผู้นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ในผลงานประพันธ์หรือสิ่งตีพิมพ์ของนาซี หรือการมองผู้มีความเห็นทางการเมืองแตกต่างในยุคของสตาลินว่าเป็น “ศัตรูของประชาชน”

๕. การทำให้เป็นรูปธรรม หรือ Reification กรณีนี้อุดมการณ์อาจถูกสร้างหรือทำให้เป็นที่ยอมรับและได้รับการรักษา คำจูนไว้ในลักษณะต่าง ๆ อาทิ

- การทำให้เป็นธรรมชาติ หรือเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงสังคมและประวัติศาสตร์ หรือ Naturalization อาทิ เหตุการณ์ที่เป็นธรรมดาหรือมีมาแต่กำเนิด หรือเป็นผลที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ของลักษณะพิเศษเฉพาะที่เป็นไปตามธรรมชาติ เช่น การที่สังคมจัดให้มีการแบ่งแยกแรงงานระหว่างชายและหญิง อาจจะได้รับคำอธิบายว่า เป็นผลิตผลแห่งคุณลักษณะพิเศษเฉพาะทางสรีระที่แตกต่างกันระหว่างเพศ

- การทำให้เป็นอมตะ หรือ Eternalization โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาจารีตประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติ และสถาบันทางสังคมต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้จะถูกนำเสนอ ตอกย้ำ ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตทางสังคมของผู้คน ที่จะต้องมีอยู่ คงอยู่ตลอดไป

- การทำให้เป็นคำนาม หรือ Nominalization เป็นการใช้กลไกทางไวยากรณ์และรูปแบบหรือโครงสร้างของลำดับคำในประโยคหรือวลี โดยเปลี่ยนประโยคหรือส่วนหนึ่งของประโยคให้อยู่ในรูปของคำนาม เช่น ประโยคที่ว่า “นายกรัฐมนตรีได้ตัดสินใจสั่งห้ามการนำสินค้าเข้าประเทศ” จะถูกนำมาเสนอใหม่ว่า “การสั่งห้ามนำสินค้าเข้าประเทศ” เป็นต้น

- การทำให้เป็นกรรมวาจก หรือ Passivization เป็นการใช้กลไกทางไวยากรณ์และรูปแบบหรือโครงสร้างของลำดับคำในประโยคหรือวลีให้กริยาอยู่ในรูปของกรรมวาจก เช่น ประโยคที่ว่า “เจ้าหน้าที่ตำรวจกำลังสืบสวน สอบสวนผู้ต้องสงสัย” จะถูกนำเสนอใหม่ว่า “ผู้ต้องสงสัยกำลังถูกสืบสวน สอบสวน” เป็นต้น

ลักษณะทั้ง ๕ ประการของวิธีการภาคปฏิบัติทางอุดมการณ์ที่ทอมป์สันจำแนกแยกแยะให้เห็นนี้ แม้จะดูเหมือนการมองโลกในแง่ร้าย แต่สิ่งนี้ก็ทำให้เราต้องหยุดคิดและนำกลับมาเทียบเคียงกับประสบการณ์ว่า เหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคมไทยทั้งอดีต ปัจจุบัน และเราเคยเห็นว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดานั้น แท้จริงแล้วแฝงเร้นไปด้วยนัยทางอุดมการณ์ ซึ่งถูกสร้างขึ้นเพื่อรักษาหรือคำจูนอุดมการณ์หลักที่กำลังครอบงำสังคมอยู่ขณะนั้นหรือขณะนี้ จริงดังที่ทอมป์สันว่าไว้หรือไม่?

อุดมการณ์กับนโยบายสังคม

แพร์เรทท์ (Parrott, 2002, pp. 22-23) เห็นว่า อุดมการณ์มีความเชื่อมโยงกับนโยบายสังคม ๒ ลักษณะคือ ในฐานะเป็นมโนทัศน์เชิงวิพากษ์ และมโนทัศน์เชิงพรรณนา

การใช้อุดมการณ์ในฐานะเป็นมโนทัศน์เชิงวิพากษ์ อุดมการณ์ตามมโนทัศน์นี้จะถูกใช้เชิงวิพากษ์เพื่อประเมินค่าชุดของความคิดและค่านิยมที่ใช้อธิบายลักษณะหรือธรรมชาติทางสังคมที่เราอาศัยอยู่ขณะนี้ว่าเป็นอย่างไร เช่น พวกมาร์กซิสต์ก็จะบอกว่าระบบทุนนิยม เป็น

อุดมการณ์ที่ปิดบังซ่อนเร้นความเป็นจริงในเรื่องการทุจริตแรงงาน ชนชั้นปกครองได้ใช้อำนาจของตนครอบงำสังคมด้วยการนำความคิดที่ผิด มาใส่ให้แก่ประชาชนเพื่อปิดบังความไม่เป็นธรรมของระบบสังคม เป็นต้น

การใช้อุดมการณ์ในฐานะเป็นมโนทัศน์เชิงพรรณนา อุดมการณ์ตามมโนทัศน์นี้มีใ้ถูกใช้เพื่อบอกว่าระบบความคิดหนึ่งดีกว่าระบบความคิดอื่น แต่อุดมการณ์ในรูปแบบนี้จะถูกใช้เป็นเครื่องมือหรือกลไกในการวิเคราะห์บรรดาแนวคิดและอำนาจชักจูงที่แนวคิดเหล่านั้นมีต่อนโยบายสังคม

นอกจากนี้ แพร์เรทท์ ยังเห็นว่าอุดมการณ์ที่จะมีผลต่อสังคมได้นั้น อุดมการณ์นั้น ๆ ต้องมีคุณลักษณะที่สำคัญ ๔ ประการ **ประการแรก** มีทัศนคติที่ชัดเจนต่อลักษณะโดยธรรมชาติของมนุษย์ว่าจะอะไร? เป็นเหตุจูงใจให้บุคคลแต่ละคนมีพฤติกรรมและคิดวิธีการอย่างที่เขากระทำ **ประการที่สอง** อธิบายสภาพความเป็นจริงของสังคมปัจจุบันได้อย่างมีเหตุผลและด้วยรูปแบบ/วิธีการที่เป็นตรรกะ โดยเฉพาะการวิพากษ์วิจารณ์ระเบียบทางสังคมที่สร้างความไม่เป็นธรรมทางสังคม **ประการที่สาม** นำเสนอวิสัยทัศน์แห่งอนาคตที่สร้างความหวังว่าโลก สังคม จะมีสภาพที่ดีกว่าปัจจุบัน และ **ประการสุดท้าย** ให้แนวทางที่ชัดเจนว่าจะเปลี่ยนแปลงโลก สังคมปัจจุบันไปสู่สิ่งที่ดีกว่าได้อย่างไร?

อุดมการณ์กับรูปแบบเชิงสัญลักษณ์

อย่างไรก็ตาม การที่อุดมการณ์จะสามารถเชื่อมโยงไปสู่ภาคปฏิบัติได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยสื่อกลาง ซึ่งอยู่ในรูปของ“รูปแบบเชิงสัญลักษณ์” ไม่ลักษณะใดก็ลักษณะหนึ่ง มานำพาอุดมการณ์ไปยังปลายทาง โดยรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ที่ว่านี้ มีลักษณะเป็นปรากฏการณ์เชิงความหมายที่มีลักษณะต่าง ๆ นานา ตั้งแต่การกระทำ อาทิปฏิกิริยาที่แสดงออก พิธีกรรม คำที่พิมพ์ออกมา ตัวบท รายการทางโทรทัศน์ และงานทางศิลปะประเภทต่าง ๆ (Thompson, 1990, p. 138)

ตามแนวคิดนี้รูปแบบเชิงสัญลักษณ์จะถูกตรึงอยู่กับบริบททางสังคมที่ถูกกำหนดเป็นโครงสร้างไว้แล้วอย่างต่อเนื่อง การตรึงอยู่กับบริบททางสังคมเช่นนี้ บ่งบอกเป็นนัยว่า รูปแบบเชิงสัญลักษณ์เหล่านี้ถูกผลิตสร้างโดยตัวแทนในบริบทเฉพาะทางสังคม-ประวัติศาสตร์ ที่มีทรัพยากรตลอดจนขีดความสามารถในการทำงานด้วยรูปแบบอันหลากหลาย รูปแบบเชิงสัญลักษณ์อาจแสดงให้เห็นร่องรอยของเงื่อนไขทางสังคมที่ผลิตรูปแบบเชิงสัญลักษณ์นั้น ในอีกด้านหนึ่งการตรึงอยู่กับบริบททางสังคมของรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ยังบ่งบอกเป็นนัยว่า รูปแบบเชิงสัญลักษณ์เหล่านี้ถูกรับและถูกตีความแล้วโดยบุคคลแต่ละคนที่อยู่ในบริบททางสังคม-ประวัติศาสตร์นั้น ๆ การที่รูปแบบเชิงสัญลักษณ์จะเป็นที่เข้าใจของแต่ละบุคคลอย่างไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับทรัพยากรและความสามารถในการตีความรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ ผลที่ตามมาของการที่รูปแบบเชิงสัญลักษณ์ตรึงอยู่กับบริบทก็คือ รูปแบบเชิงสัญลักษณ์มักตกเป็นเป้าของกระบวนการอันสลับซับซ้อนของการ

ประเมินค่า การประเมินผล และของความขัดแย้ง ทอมป์สันมองว่า การที่รูปแบบเชิงสัญลักษณ์ได้ถูกประเมินค่า ถูกประเมินผล ได้รับการตอบรับหรือถูกโต้แย้งถกเถียงอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดจากบุคคลแต่ละคนที่ผลิตและรับรูปแบบเชิงสัญลักษณ์นั้น เป็นเรื่องของสิ่งที่เรียกว่า “กระบวนการของการทำให้เป็นที่ยอมรับในวงกว้าง” หรือ Process of Valorization

ในการรับและตีความรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ บุคคลแต่ละคนจะถูกนำเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการที่กำลังประกอบกันขึ้นเป็นความหมาย กระบวนการนี้เป็นส่วนของสิ่งที่เรียกว่า “การผลิตซ้ำเชิงสัญลักษณ์ของบริบททางสังคม” หรือ the Symbolic Reproduction of Social Contexts ความหมายที่ถูกนำพาไปกับรูปแบบเชิงสัญลักษณ์และที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในช่วงของการรับเข้า อาจจะทำหน้าที่สนับสนุนคำจูนและผลิตซ้ำบริบทของการผลิตและการรับรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อธำรงรักษาลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกกำหนดเป็นโครงสร้างไว้แล้วของบริบท ซึ่งรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ถูกผลิตและ/หรือถูกได้รับ

จากแนวคิดข้างต้น ทอมป์สัน (Thompson, 1990, pp. 138-145) ได้สรุปลักษณะ เฉพาะของรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ ไว้ว่ามีอยู่ด้วยกัน ๕ ลักษณะดังนี้

- **Intentional Aspect** หรือ ลักษณะของการกระทำอย่างตั้งใจ มีเจตนา และมีเป้าหมายที่ชัดเจน คือรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นการแสดงออกขององค์ประธานคนหนึ่ง เพื่อองค์ประธานอีกคนหนึ่งหรือหลายคน โดยรูปแบบเชิงสัญลักษณ์จะถูกผลิต ถูกสร้าง หรือถูกใช้โดยองค์ประธานที่มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนอยู่แล้วว่า เขาหรือเธอที่เป็นองค์ประธานผู้ผลิต ผู้สร้างรูปแบบเชิงสัญลักษณ์หมายถึงหรือประสงค์อะไรจากผู้รับ

- **Conventional Aspect** หรือลักษณะของความเป็นประเพณีนิยมตามที่เคยทำมา นั่นคือการผลิต การสร้าง หรือการใช้รูปแบบทางสัญลักษณ์ รวมทั้งการตีความ แปลความรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ โดยบรรดาองค์ประธานที่รับรูปแบบเชิงสัญลักษณ์นั้น เป็นกระบวนการที่อาศัยการประยุกต์ใช้บรรดากฎ ข้อบังคับ หลักการ ข้อบัญญัติ รหัส หรือสิ่งที่เคยปฏิบัติกันมาแต่ก่อนและเป็นที่ยอมรับกัน การประยุกต์ใช้สิ่งเหล่านี้ในการผลิตหรือการตีความ แปลความรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ ผู้ใช้จะใช้ในลักษณะ practical state คือ เน้นที่การปฏิบัติตาม ๆ กันไป ไม่ใช่เชิงทฤษฎี ฉะนั้น ผู้ใช้จึงไม่จำเป็นต้องรอบรู้หรือมีความสามารถ เช่นเดียวกับผู้ผลิตสร้างบรรดากฎข้อบังคับเหล่านั้น

- **Structural Aspect** หรือลักษณะทางโครงสร้าง นั่นคือรูปแบบทางสัญลักษณ์เป็นการสร้าง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกัน รูปแบบเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกันนี้ประกอบด้วย องค์ประธาน ซึ่งเป็นตัวแทนความสัมพันธ์ที่ถูกกำหนดไว้แล้ว องค์ประธานย่อยและความสัมพันธ์ระหว่างกันที่ประกอบเป็นโครงสร้างที่สามารถวิเคราะห์ได้ อาทิ นำคำพูดและภาพพจน์ในรูปภาพ หรือโครงสร้างเกี่ยวกับเรื่องเล่าของนิยายหรือตำนานที่เล่าต่อ ๆ กันมาอยู่ด้วยกัน เพื่อเปรียบเทียบ (juxtaposition)

• **Referential Aspect** หรือลักษณะเชิงอ้างอิง คือรูปแบบทางสัญลักษณ์ที่เป็นการประกอบสร้างตัวแทนอย่างเป็นแบบอย่างของอะไรบางอย่าง หรืออ้างอิง/กล่าวถึงของบางอย่าง หรือพูดอะไรบางอย่างเกี่ยวกับของบางอย่าง เช่น รูปภาพในภาพเขียนจากยุคสมัยแห่งความรุ่งเรืองของยุโรปในศตวรรษที่ 14 อาจหมายถึงหรือเป็นตัวแทนของปีศาจ สิ่งชั่วร้ายหรือความตายของมนุษย์ หรือการมองภาพนิตยสาร Paris-match ของบาร์ตส์ (Roland Barthes) ว่าเป็นการสื่อให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิฝรั่งเศส และความต้องการบิดเบือนเบี่ยงเบนความเลวร้ายของลัทธิล่าอาณานิคมด้วยการให้ผู้ที่เคยตกเป็นอาณานิคมหันมาแสดงความจงรักภักดีต่อเจ้าอาณานิคมผ่านชายผิวดำในเครื่องแบบทหารฝรั่งเศสเต็มยศ เป็นต้น

• **Contextual Aspect** หรือลักษณะเชิงบริบท คือรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ที่ถูกฝังตรึงหรือปิดซ่อนอยู่กับบริบทและกระบวนการทางสังคม-ประวัติศาสตร์ รูปแบบเชิงสัญลักษณ์ลักษณะนี้จึงถูกผลิต ถูกส่งผ่าน และถูกรับอย่างต่อเนื่อง อาทิ ถ้อยคำโวหารที่คนพูดกันในชีวิตประจำวัน สุนทรพจน์ เนื้อความที่มีอยู่ในหนังสือ/เอกสาร คำปราศรัย รายการทางโทรทัศน์ หรือแม้กระทั่งชิ้นงานทางศิลปะ

ความส่งท้าย

จากเนื้อหาสาระของสิ่งที่เรียกว่า อุดมการณ์ ดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่ามีพัฒนาการทางความคิดที่ทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับอุดมการณ์มีความสมบูรณ์ขึ้นเป็นระยะ โดยเฉพาะการให้ความชัดเจนแบบจำแนกแยกแยะในเรื่องวิธีการภาคปฏิบัติทางอุดมการณ์ และการชี้ให้เห็นความสำคัญของรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ ที่ถูกใช้เพื่อสื่อกลางในการถ่ายทอดอุดมการณ์ไปสู่สังคมในวงกว้างนั้น สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการมองเหตุการณ์ในสังคมได้ว่า ภายใต้อารมณ์ที่ดูราบเรียบและเป็นปกติธรรมดานั้น แท้จริงแล้วเป็นสภาวะที่กลไกของอุดมการณ์หลักที่ครอบงำ/ชี้นำสังคมอยู่ขณะนั้นกำลังทำงานอยู่ อย่างไรก็ตาม องค์ความรู้นี้ก็ยังไม่สามารถทำให้คนในสังคมอีกจำนวนมากได้ตระหนักว่า ตนกำลังอยู่ในสภาวะที่ถูกครอบงำ สิ่งนี้เป็นส่วนสำคัญที่ยังไม่สามารถทำให้การปลดปล่อยตนเองและสังคมจากสภาวะแห่งการเอารัดเอาเปรียบขาดพลัง กระบวนการเอารัดเอาเปรียบจึงยังคงดำรงอยู่ต่อไปอย่างเป็นเรื่องปกติธรรมดา จึงไม่น่าประหลาดใจเลยว่า ในสังคมที่ความตระหนักรู้เรื่องนี้ของคนส่วนมากยังไม่ก้าวหน้า การแก้ปัญหาความยากจนและความด้อยโอกาสของผู้มีอำนาจรัฐ จึงยังวางน้ำหนักไปที่เรื่องของนโยบายประชานิยม ตลอดจนการชื่นชมและการให้กำลังใจในเรื่องความขยันอดทนของผู้ยากไร้ตามหลัก “ผู้ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร” แล้วทิ้งความเสียหายให้เป็นภาระทางการเงินการคลังแก่สังคมในระยะยาว โดยไม่แตะต้องเรื่องโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองแต่อย่างใด

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. (๒๕๒๙). อุดมการณ์ : แนวคิดและการวิเคราะห์. ใน ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ และคณะ. *วิธีวิทยาการศึกษาสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุจ. (๒๕๔๗). อิทธิพลของแนวคิดหลังความทันสมัย (Postmodernism) ในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์. ใน *เอกสารคำสอนวิชา สค. ๒๐๒ ปรัชญาและแนวคิดของงานสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จตุฎ สุภาพ. (๒๕๓๒). *สิทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ*. กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (๒๕๒๓). *อุดมการณ์ทางการเมือง* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: ดวงดีการพิมพ์.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (๒๕๔๖). *บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนากระบวนการสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็ดดิสันเพรส โปรดักส์ จำกัด.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (๒๕๓๓). *ปรัชญาแห่งอุดมการณ์ทางการเมือง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๙). *พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย*. กรุงเทพฯ: หจก. ไอเดียสแควร์.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (๒๕๔๔). *อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: อักษรข้าวสวย.
- สุรพล ปธานวนิช. (๒๕๔๗). *นโยบายสังคม : เส้นทางสู่รัฐสวัสดิการ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Alock, C., Payne, S., & Sullivan, M. (2000). *Introducing Social Policy*. London: Prentice Hall.
- Balkin, J.M. (1998). *Cultural Software: A Theory of ideology*. New Haven: Yale University Press.
- Ball, T., & Dagger, R. (2004). *Political Ideologies and the Democratic Ideal*. New York: Pearson / Longman.
- Baradat, L. P. (1994). *Political Ideologies : Their origins and impact*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Carison, J. (2000). Theoretical Principles and Concepts. In Alcock, C. *Introducing Social Policy*. Essex, England: Prentice Hall, Harlow.

- Iatridis, D.S. (1994). *Social Policy: Institutional Context of Social Development and Human Service*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Mullaly, R. P. (1997). *Structural Social Work: Ideology, Theory and Practice* New York.: Oxford University Press. NJ: Prentice Hall.
- Parrott, L. (2002). *Social Work and Social Care*. London: Routledge.
- Sumner, C. (1979). *Reading Ideologies : An Investigation into the Marxist Theory of Ideology and Law*. London: Academic Press.
- Therborn, G. (1980). *The Ideology of Power and the Power of Ideology*. London: Verso.
- Thompson, J. B. (1990). *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Williams, F. (1989). *Social Policy: A Critical Introduction: issues of race, gender, and class*. Cambridge, UK: Polity Press.